

Etiska rekommendationer

Filmerna i detta tema på Filmarkivet.se är hämtade från kollektionen Sápmi på film och TV i Kungliga bibliotekets Svensk mediedatabas (SMDB). Kollektionen består av över 500 filmer och omkring 8600 TV-program med samiskt innehåll, producerat mellan 1906 och 2018, som ger information och fördjupad kunskap om samers liv, kultur, historia och nutid. Samerna i Sverige är erkända som urfolk med en rätt till självbestämmande och i enlighet med FN:s Deklaration om urfolks rättigheter från 2007 har samerna rätt att behålla, kontrollera, skydda och utveckla sitt eget kulturarv, sin traditionella kunskap och sina traditionella kulturella uttryck bland annat genom immateriella rättigheter över dessa delar. Därför behöver en sådan här kollektion användas med varsamhet och respekt för samisk kultur, samiska lokalsamhällen och samisk kunskap. Till kollektionen finns därför etiska rekommendationer sist i denna text kring vad som är viktigt att tänka på för den som använder materialet.

Om kollektionen

Kollektionen är en sammanställning av filmer och TV-program från framför allt Kungliga bibliotekets, Svenska Filminstitutets och Sveriges Televisions respektive arkiv. Den är resultatet av forskningsprojektet Samisk audiovisuell samling: filmer och TV-program i arkiv och på webb, finansierat av Vetenskapsrådet och genomfört mellan 2019–2022. Projektet är ett samarbete mellan tre akademiska institutioner (Mittuniversitetet, Umeå- och Stockholms universitet), två institutioner med ansvar för det samiska kulturarvet (Sametinget och Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum) och två institutioner med ansvar för det svenska audiovisuella kulturarvet (Kungliga biblioteket och Svenska Filminstitutet).

Metadata

Till de filmer som ingår i kollektionen i SMDB har nya metadata utifrån ett samiskt perspektiv lagts till den tidigare metadatan. Utformningen av metadata har utgått från samisk kultur och språk, samt de olika geografiska platserna i Sápmi, vilket har möjliggjort att många detaljer har lagts till i beskrivningarna. Genom att använda samisk terminologi och samiska benämningar utifrån de godkända samiska ortografierna (syd-, ume-, pite-, lule- och nordsamiska) har olika särdrag inom Sápmi lyfts fram. Detta innebär att du i SMDB exempelvis kan söka på ord som gákti och heargi.

Bilden av samer i det äldre film- och TV-materialet: en historisk och politisk bakgrund

Den svenska statens reglering av samiska rättigheter och skapandet av enhetlig svensk samepolitik i slutet av 1800-talet sammanfaller med den tid då filmmediets historia tar sin början. Vid denna tid genomsyrades politiken och det svenska samhället av

föreställningar om kulturella hierarkier och rastänkande. Ett nomadiserande folk som samerna och dess kultur ansågs underlägsna i jämförelse med ett jordbruks- och industrisamhälle som det svenska. Samiskt ägande av mark och vatten var inte erkänd, även om samerna var erkända som de ursprungliga invånarna i norra Sverige och de som först nyttjat marken.

Den föreställningsvärld som etablerades baserades också på att det var viktigt att kontrollera och styra samerna. De första renbeteslagarna – 1886, 1898 och 1928 – kom således att institutionalisera en social och politisk ordning, där den samiska gruppens relation till det dominerande svenska samhället definierades i termer av deras lägre värde och underordning vilket rättfärdigade en paternalistisk och hierarkiskt ordnad politik. Detta synsätt exkluderade också samerna själva från den offentliga diskussionen i frågor som berörde dem. Samisk kunskap marginaliserades, eller ignorerades, egentligen utan att behöva motiveras. Den svenska debatten var här inte unik i ett internationellt perspektiv, snarare tvärtom. Urfolks kunskap och deltagande som politiska subjekt och aktörer har i stort sett saknat värde i den politiska och samhällseliga kontext som skapats av det dominerande majoritetssamhället. Det är också detta historiska arv som återspeglas i det tidiga rörliga bildmaterialet och som påverkar såväl språkbruket i filmerna som hur samerna framställs bildmässigt. Precis som med många av de fotografier som finns på samer i äldre tid, så tycks det övergripande syftet med mycket av det äldre filmmaterialet vara att visa upp majestätiska naturscener med invånare och en kultur som håller på att tvingas ge vika för civilisationen. Detta framkommer exempelvis genom att samisk kultur till övervägande del gestaltas med bilder kopplade till renskötseln eller att inslag gällande samiska barns skolgång visar upp nomadskolorna som en skolform väl anpassad till samernas nomadiserande levnadssätt.

Kulturellt känsligt material

En del av de tidiga filmerna visar en förenklad och stereotyp bild av samer och samisk kultur utifrån de normer som var rådande vid denna tid, och där det bland annat förekommer ett kränkande språkbruk.

I en del av det tidiga journalfilmsmaterialet förekommer det filmer där personer uppenbart inte vill bli filmade utan vänder sig bort eller döljer sitt ansikte med händerna. Det framkommer även av speakerrösten i några filmer att samer först inte velat filmas, men sedan givit med sig efter övertalning.

Såväl journalfilmerna, dokumentärfilmerna som privatfilmerna i kollektionen belyser historiska relationer mellan samerna och majoritetsbefolkningen. Vi vet inte om de personer som medverkar i filmerna givit sitt medgivande till att bli filmade eller inte. Därför kan vissa filmer upplevas som kränkande när vi tittar på dem idag. I möten med människor runt om i Sápmi vid anordnade filmvisningar under projektets gång framkom en förkroppsligad erfarenhet av att vara objektifierad. Många samer har upplevda

erfarenheter där de förväntades att ställa upp på att fotograferas och filmas av förbipasserande turister. Det var en del av den tidens syn på samerna; de utgjorde ett exotiskt objekt på resorna i Sápmi.

Platsnamn och personnamn/metadata

Det är väl känt att samer som syns i bild eller på annat sätt medverkat i såväl filmer som på fotografier, sällan står med sitt namn eller har fått sitt namn felstavat eller fel uttalat. Därför har det varit viktigt att så långt det är möjligt korrekt namnge de samer som syns i filmerna och föra in uppgifterna i metadata. Utifrån ett urfolksperspektiv handlar det om att göra de osynliga människorna synliga i materialet och ge dem ett namn och en tillhörighet. Det finns dock andra hänsyn som måste tas, inte minst kopplat till gällande lagstiftning, dataskyddsförordningen GDPR. Det går inte att utan samtycke eller medgivande lägga till och publicera namn på nu levande personer som kan sammankopplas med bilder i filmerna. Därför har det inte tillförts nya personnamn till materialet, utan de namn som redan finns med och nämns i filmerna har skrivits ut och rättstavats. I arbetet med att skriva in nya metadata har i stället stort fokus lagts på att utifrån ett samiskt perspektiv lokalisera platser, koltar, föremål, händelser, språk etc. Detta arbete medför dels att det blir betydligt enklare att placera människorna i filmerna fysiskt i ett visst område, dels att det därigenom blir enklare för de som visuellt vill söka efter sina egna släktingar i materialet, vilket också är en etiskt viktig fråga.

Rekommendationer till dig som använder materialet

Det här vill vi att du tänker på när du använder materialet:

- Respektfull kommunikation: Tänk på hur du kommunicerar om materialet och använd ett respektfullt språk. Den nya metadata som tillförts filmmaterialet är en god vägvisare kring vilka ord som kan användas och hur materialet kan beskrivas.
- Överväg eventuella risker innan du använder materialet: Reflektera över vad ska du använda materialet till och på vilket sätt det eventuellt kan vara till nytta eller skada för enskilda samer/samiska lokalsamhällen. De personer som finns i materialet kan ha anhöriga eller själva fortfarande vara i livet, så även om det juridiskt kan vara tillåtet att använda materialet innebär det inte per automatik att det är lämpligt ur ett etiskt perspektiv.
- Respekt för samisk kultur: Flera filmer i kollektionen återspeglar samiska traditionella praktiker och traditionell kunskap som överförts i generationer inom områden som duodji/slöjd, mat, renskötsel, natur, jakt och fiske. Urfolks traditionella kunskap skyddas förutom av Urfolksdeklarationen bland annat även av FN:s konvention om biologisk mångfald. Samers rätt till skydd av sin kultur, sina traditionella kunskaper och sitt materiella och immateriella kulturarv såsom

dräkter, mönster och föremål innebär att dessa inte kan kopieras och exploateras hur som helst. Detta behöver respekteras.

Om materialet ska användas exempelvis i forskningssyfte, kommunicera forskningsprojektet redan när projektet påbörjas och se till att ny kunskap och de data som tas fram delas och även kommer det samiska samhället till del.

Om ni vill läsa mer rekommenderar vi:

[Samer.se](#), allmänt om samisk kultur, samisk historia och samiskt samhällsliv.

[Indigenous Peoples and Local Communities Portal](#), om skydd av urfolks traditionella kunskap och kulturella uttryck.

Text: Ragnhild Nilsson, Mittuniversitetet